

יוסף והסכנה שבשררה

התמורה הפתאומית והיסודית ביותר שהתחוללה במי מגיבורי התורה – מתחוללת בפרשתנו ביוסף. הוא היה כלום והנה התהפך ונעשה מולך על מצרים – ביום אחד. מאסיר עוזב ודועך היה למשנה למלך, האיש החזק באימפריה המושל בכלכלתה.

עד כה, יוסף כמעט ולא ניהל את מהלך העניינים. הוא היה עשוי יותר מאשר עושה; סביל יותר מאשר פעיל; מושא ולא נושא. אחרים קבעו את מסלול חייו: אביו, ואז אחיו, ואז המדיינים והישמעאלים, ואחריהם פוטיפר ואשתו, ולבסוף שר בית הסוהר. במסלול הזה שבו ונצנצו חלומות פז, אבל החלומות באים על האדם בלי שהוא בוחר בהם.

השלשלאות שיוסף כבול בהן אל רצונם הטוב של אחרים משקשקות באורח מהדהד במיוחד בחתימת הפרשה הקודמת. כזכור, שר המשקים הוחזר לתפקידו, ממש כפתרון חלומו בידי יוסף, ויכול היה להתערב למען יוסף האסיר – אבל, כמילות הסיום של פרשת וישב, "וְלֹא זָכַר שֶׁר הַמִּשְׁקִים אֶת יוֹסֵף וַיִּשְׁכַּחְהוּ" (בראשית מ, כג). ניסיונו הרציני ביותר של יוסף עד כה לשנות את מגמת גורלו עלה בתוהו. הוא "מצליח" – אבל מצליח בכלא.

פתאום זה משתנה – לגמרי. יוסף התבקש לפתור את חלומותיו של פרעה. אבל הוא עשה הרבה יותר מכך. תחילה אכן פתר את החלומות. ואז הוא מיקם אותם על מפת המציאות. אלו לא היו סתם חלומות. הם עסקו בכלכלת מצרים בארבע-עשרה השנים הקרובות. והם עמדו להתממש. מהתחזית עבר יוסף לזיהוי הבעיה: העם ירעב. ומכאן, בהבלחת ברק, הציע פתרון. יש לאגור בשנות השפע חמישית מן היבול, וכך ימוגר הרעב בשנות הרזון.

על יועץ ממלכתי יהודי אחר, הלורד דיוויד יאנג, מספרים כי אמרה ראש ממשלת בריטניה לשעבר מרגרט תאצ'ר: "אנשים אחרים מביאים אליי בעיות; דיוויד מביא לי פתרונות".¹ כך בדיוק אירע עם יוסף. איננו מתפלאים אפוא לקרוא כיצד הגיבה חצר המלוכה המצרית: "וַיֵּיטֵב הַדָּבָר בְּעֵינֵי פְרָעָה וּבְעֵינֵי כָל עֲבָדָיו. וַיֹּאמֶר פְּרָעָה אֶל עֲבָדָיו, הֲנִמְצָא כֹהֵא אִישׁ אֲשֶׁר רוּחַ אֱלֹהִים בּוֹ?" (מא, לז-לח).

יוסף בן השלושים הוא האיש החזק באזור כולו, וסמכותו המנהלתית מוחלטת. הוא נוסע ברחבי הארץ, מארגן את אגירת הגרגירים ומוודא שהם מאוחסנים בממגורות בבטחה. כה רב הבר הנצבר, שיוסף "חָדַל לִסְפֹּר כִּי אֵין מִסְפָּר" (שם, מט). כאשר נגמרות שנות השפע, מעמדו של יוסף מתחזק עוד. הכול פונים אליו שישבירם מזון. פרעה עצמו מצווה את עמו, "לָכוּ אֶל יוֹסֵף אֲשֶׁר יֹאמַר לָכֶם תַּעֲשׂוּ" (שם, נה).

בנקודה זו עובר הסיפור מיוסף המשנה למלך מצרים שעל פיו יישק דבר במשק – אל יוסף בנו של יעקב ואל סבך יחסיו עם אחיו אשר מכרוהו לעבדות לפני עשרים ושתיים שנה. סיפור זה ישתרע על פני הפרקים הבאים, ויגיע לשיאו בנאומו של

יהודה באוזני יוסף בתחילת הפרשה הבאה. פעילותו הפוליטית והמנהלית של יוסף עוברת אל רקע הסיפור. אבל אם נקראנו בקפידה, ונתחשב גם בהמשכו, נגלה דבר מטריד למדי. הסיפור הכלכלי שיתחדש באמצע פרק מז, סוף פרשת ויגש, מתאר רצף אירועים בלתי רגיל.

תחילתו של דבר בהתרוששותם הסופית של תושבי מצרים. הם כילו את כל כספם בקניית מזון מיוסף. עתה הם באים אליו ומבקשים אוכל, לבל ימותו. יוסף מוכן לתת להם מזון תמורת המקנה שלהם. הם נענים: הם מביאים אליו את הסוסים, את הצאן, את הבקר ואת החמורים, ויוסף נותן להם בתמורה לחם. בשנה שלאחר מכן הוא מוכר להם תבואה בתמורה לאדמתם. כתוצאה מכך, בתוך זמן קצר, ככל הנראה לא יותר משלוש שנים, מעביר יוסף לבעלותו של פרעה את כל הכסף, המקנה והקרקע הפרטית במצרים, למעט אדמות הכהנים שפרעה משאיר להם. ולא זו אף זו, התורה מספרת על מבצע בהנהלת יוסף להגליית אוכלוסין בכפייה: "וְאֵת הָעָם הָעֶבְרִי אֲתוֹ לְעֹרִים מִקְצֵה גְבוּל מִצְרַיִם וְעַד קֶצֶהוּ" (מז, כא). לימים תהיה זאת שיטת הפעולה של האשורים, וכך ינהגו בישראלים.

האם צדק יוסף שעשה כך? מן המסופר בתורה משתמע שהוא פעל על דעת עצמו. פרעה לא ביקש ממנו לנקוט את צעדי הנישול וההגליה הללו. אך בכל מקרה המוטב העיקרי של המעשים היה פרעה, שצבר עושר וכוח חסרי תקדים; ובעושר ובכוח הללו הוא עתיד להשתמש נגד בני ישראל.

התורה אף מחזקת זאת ברמז מילולי חריף. פעמיים חוזר הביטוי "עֲבָדִים לְפָרְעָה", ביטוי שייאמר בספר דברים (ו, כא) על עבדות בני ישראל במצרים ויצוטט לדורות בשולחן ליל הסדר:

"וְאָמַרְתָּ לְבִנְךָ עֲבָדִים הָיִינוּ לְפָרְעָה בְּמִצְרַיִם". אך לא על בני ישראל אמור כאן הביטוי הזה, כי אם על המצרים. "לְמָה נָמֹות לְעֵינֶיךָ גַּם אֲנַחְנוּ גַּם אֲדָמְתָנוּ? קָנָה אֶתְנוּ וְאֵת אֲדָמְתָנוּ בְּלָחֶם וְנִהְיָה אֲנַחְנוּ וְאֲדָמְתָנוּ עֲבָדִים לְפָרְעָה", הם מציעים ליוסף בשנות הרעב (בראשית מז, יט). לאחר זמן, יוסף מציע להם הסדר של צמימות. פרעה קנה אותם ואת אדמתם, והם יעבדו אותה וייתנו לו חמישית מהיבול. והם עונים לו בהכנעה: "הִחַיְתָּנוּ! נִמְצָא חֵן בְּעֵינֶי אֲדֹנֵי וְהָיִינוּ עֲבָדִים לְפָרְעָה" (שם, כה).

הסיפור כולו, המתחיל בפרשתנו וממשיך בפרשת השבוע הבא, מעלה שאלה חמורה ביותר. אנו רגילים להניח ששעבוד בני ישראל במצרים היה תוצאה של מכירת יוסף לעבדות בידי אחיו, ועונש על כך. אבל יוסף עצמו הפך את המצרים לעם של עבדים – ויוסף עצמו יצר את מנגנון הכוח הריכוזי של פרעה, שעתידי היה לשמש אותו נגד בני ישראל.

חוקר המנהל הציבורי אהרן וילדבסקי כתב בספרו על יוסף 'טמיעה מול היבדלות' כי יוסף "הותיר את מערכת השלטון במצרים אנושית פחות משהייתה לפניו, בעשותו את פרעה חזק מכפי שהיה".² האתיקן, הביולוג וחוקר המקרא ליאון קאס כתב בספרו 'ראשית חוכמה' על החלטתו של יוסף לגבות מהמצרים תשלום תמורת התבואה שהם עצמם גידלו בשנות השפע: "יוסף מציל חיים ובתוך כך עושה את פרעה לשליט עשיר ועד מהרה גם כול-יכול. עם כל השבחים שאנו עשויים להעתיר על ראיית הנולד שלו, יוסף גורם לנו תחושה מוצדקת של אי-נוחות, תחושה כי מדובר באיש שמפיק תועלת מן העוצמה הכמו-אלוהית לגזור חיים או מוות".³

ייתכן שהתורה אינה מבקשת לבטא ביקורת על יוסף. הוא פעל מתוך נאמנות לפרעה, ומתוך שיקול דעת הגיוני באשר

לטובתה של מצרים כולה. אבל ייתכן גם שהיא מבקשת לרמוז לנו על בעייתיות באישיותו. בילדותו חלם יוסף על שררה; בבגרותו קנה לו שררה זאת; אך ליהדות עמדה ביקורתית כלפי השררה ושוחריה. עוד אפשרות: התורה מזהירה אותנו מפני הבורות שורצי הנחשים והעקרבים שהפוליטיקה מכמינה לנו. מדיניות הנראית לבני דור אחד נבונה מתגלה בדור הבא כמסוכנת. ושמא צדק ליאון קאס באומרו "כי תבונתו של יוסף היא טכנית וניהולית, ולא מוסרית ופוליטית. הוא ניחן במידה יתרה של יכולת תכנון וראיית הנולד, אך במידה זעומה של הבנת נשמתם של בני אדם".⁴

סיפור יוסף במצרים הוא סיפור חדירתה הראשונה של הפוליטיקה לחייה של משפחת הברית. בקרוב, מתחילת ספר שמות ועד סוף ספר דברים, תמשול הפוליטיקה בעלילת התורה. עכשיו זה מתחיל: במינויו של יוסף לתפקיד בכיר בממלכה המצרית. ואנו למדים בשלב זה על עצם העמימות המוסרית של השררה, של הכוח. מצד אחד, בלעדיה אי אפשר לקיים חברה. אבל מצד אחר, השררה כמעט משוועת: נצלוננו! השררה מסוכנת, גם אם אווזים בה מיטב האנשים במיטב הכוונות. יוסף פעל לחזק את שליטתו של פרעה שהיה נדיב כלפיו, וביקש לנהוג שררה גם במשפחתו. הוא לא יכול היה לחזות כי אותו כוח עצמו שהוא בונה יתגלגל לידיו של "מֶלֶךְ חָדָשׁ עַל מִצְרַיִם אֲשֶׁר לֹא יָדַע אֶת יוֹסֵף" (שמות א, ח).

במסורת היהודית יוסף מכונה "יוסף הצדיק". אבל יחד עם זאת, בגמרא נאמר שהוא מת לפני אחיו "מפני שהנהיג עצמו ברכנות", כלומר נהג בהם בשררה.⁵ אפילו צדיק, כאשר הוא נכנס לפוליטיקה ניתנים לו כוח וסמכות, והוא עלול להשתמש בהם באורח שגוי גם אם כוונתו טובה.

אני מאמין שהאתגר הגדול ביותר של הפוליטיקאי הוא הענווה: לשמור על עצמו ועל מדיניותו מפני הפיתוי המסוכן של השררה, לבל יהיה כוחו כוח-להרע. זהו אתגר מתמיד, והוא מונח גם לפתחם של הטובים ביותר.

- 1 למעשה, תאצ'ר אמרה כך: "אנשים אחרים באים אליי עם הבעיות שלהם; דיוויד בא אליי עם ההישגים שלו". אך בדיווח התקשורתי עובד המשפט והובא כפי שציטטנו. ראו *Financial Times*, 24 November 2010.
- 2 Aaron Wildavsky, *Assimilation versus Separation*, Transaction, 2002, 143.
- 3 ליאון קאס, ראשית חכמה, מאנגלית: מנשה ארבל, ירושלים: שלם, תש"ע, עמ' 581.
- 4 שם, עמ' 646.
- 5 ברכות נה ע"א.